

LECTORI

Inter opera Gerberti recensetur « *Rhythmomachia*, edita Lipsiæ 1616 fol. cum gloriosissimi principis Augusti Luneburgensium (sub pseudonymo Gustavii Seleni) libris quatuor de ludo Scacchorum. » Hæc Benedictini auctores Galliarum litterariarum, hæc Fabricius, hæc omnes qui duobus abhinc sæculis de scriptoribus ecclesiasticis commentati sunt. Quibus an merito fides hucusque adhibita ex libro ipso quem post Fabri Stapulensis, Buxerii et Barrozzii lucubrationes, Selenus edidit, inquirendum nobis erat; sed nihil lucis attulit: totus est enim in ludi Scacchorum variis exercitationibus enactandis. Pagina quidem 443 legitur titulus « *Rhythmomachia*, nobilis et vetustissimus ludus Pythagoricus, quem Gallico idiomate a Francisco Barrozzi, nobili Veneto, scriptum, Germanicum fecit Gustavus Selenus. » Nonne hujus opusculi fons Gerberti *Rhythmomachia*? Sed de Gerberto non nisi hæc mentio inter alia quæ apud Buxerum fol. 42 a et apud Selenum pag. 494 leguntur:

« Thomas Topcliphus, Anglus, copiam mihi fecit cujusdam libelli qui, ut ille retulit, decerptus est ex quodam veteri litro Chaldaico; ac Anglico sermone donato, et quamdam ludendam *Rhythmomachiam* rationem continet; quam in hoc meo libello pratermittere nolui; præsertim eum in hac sim opinione, hanc progressionis formam (quæ scacchicæ respondet) nostri ludi perfectionem esse, quamque veteres in ludendo secuti sunt; qua de re conjecturam capio progressum scacchorum et incessum indidem suam originem traxisse. Hinc satis integrum est intueri quam severe et stoice a quibusdam veteribus hic ludus descriptus sit: qui, dum contemplatione ludi contenti sunt, contempserunt id in hujus ludi exercitatione quod neque injucundum ludentibus fuisset. Hi vero sunt, GILBERTUS papa, Hermannus Contractus, Castrensis, Nicolaus Orestinus. Quos hac nostra memoria sunt imitati Orontius Finæus, Delphinus, Jacobus Faber Stapulensis; neque ego hactenus ab eorum vestigiis discessi. Sed cum viderem hanc contemplationem a recreatione sejunctam, interdum esse molestam, valde lætor recepisse me id quod jam pridem abscissum erat, et separatim quod ad hujus exactam completionem maxime facere videbatur: »

Liber Jacobi Fabri Stapulensis, de quo supra Buxerus, nonnihil forsitan lucis afferret, sed hucusque lucubrationem hanc videre nobis non contigit.

Hæc eruditus lector habet quæ de Gerberti *Rhythmomachia* conjicere potuimus: litem ipsi dirimendam relinquimus.

GERBERTI

POSTMODUM

SILVESTRI II PAPÆ

LIBELLUS

DE RATIONALI ET RATIONE UTI

Ex cod. ms. inclyti monasterii Tegernseensis in Bajoria erutus ab Adm. R. D. P. Alphonso Hueber, ejusdem loci cœnobita Benedictino

(Apud R. P. Bernardum Pezium *Thesaurus Anecd. noviss.*, tomi I parte II, col. 147.)

PEZII MONITUM

(Dissertatio isagogica in tom. I *Thesauri Anecd.*)

De hoc libello, mere dialectico, jam diximus, eum nunc, et quidem integrum, prodire ex bibliotheca Tegernseensi, post quem ibidem illico exstabat *Sermo in concilio Mosomensi* a Gerberto habitus, a Guilielmo Caveo in *Historia litteraria* nondum editis accensita, cum tamen editissimus sit, unusque fere omnia illius synodi, quam Caveus paulo post recenset, acta conficiat. Porro epistola nuncupatoria Gerberti jam in tomo I *Analectorum* a Mabillonio edita fuerat, qui totum opusculum istud esse Gebhardi Augustensis episcopi in notis ad eam epistolam seu Præfationem conjectabatur. At re, inquit tomo II eorundem *Analectorum*, pag. 215, maturius expensa, id Gerberto adjudicare visum est in addendis ad tomo I *Analectorum*. Ibidem Mabillonius sub nomine Gerberti edidit sermonem de informatione episcoporum, et diversitate tituli deceptus, ut monet Itigius in *Præfatione ad Tractatum de Bibliothecis et Catenis Patrum*, pag. xciii, nunquam antea editum putavit, cum tamen jam toties inter Ambrosii opera editus fuisset. Sed ad opusculum Gerberti *De rationali et ratione uti* revertimur, quod non in sola bibliotheca Tegernseensi, sed etiam in Emmerammensi cœva prope manu exaratum vidimus. Idem, ni fallimur, in bibliotheca Cæsarea Vindobon. exstat. In Codice Emmerammensi totum opusculum quidam versus consequebantur, quos suo loco restituimus.

VERSUS IN LIBRUM GERBERTI DE RATIONALI ET RATIONE UTI.

(14) Quisquis opaca velis Sophiæ scandere regna, A Suavis amice meas properasti semper ad aulas:

Istius in pratis pocula carpe libri.

Jam sine fine simul scepra regamus ibi.

Potatus citimum flectes per gramina gressum,

Imperium æquemus fastu comitante superbum,

Organa doctorum quo sua castra comunt.

Et jugiter mecum nomen in astra feras.

Adveniensque thronum capies cum laude coruscum

Arduus ast multi videas ut remige linguæ

Atque Sophia tibi talia fata dabit:

Æquora per nostra lina novella trahunt.

(14) Hi versus desunt in cod. Tegerns. sed in Emmerammensi, sæc. circ. XI exarato, Gerberti Opusculo de rat. et rat. uti post paucula quædam subjiciuntur.

INCIPIT DE RATIONALI ET RATIONE UTI,

A SAPIENTISSIMO VIRO DOMINO GERBERTO, ET APOSTOLICÆ SEDIS SUMMO PONTIFICE
EXCUSSUM, EXIGENTE OTTONE AUGUSTO TERTIO.

Domno, et glorioso OTTONI, Cæsari semper Augusto Romanorum imperatori, GERBERTUS episcopus, debitæ servitutis obsequium.

Cum in Germania ferventioris anni tempus demoraremur, imperialibus astricti obsequiis, ut semper sumus, semperque erimus, nescio quid arcana divina mensuram secum tacite retractans motus animi in verba resolvit, et quæ ab Aristotele summisque viris erant difficillimis descripta sententiis, in medium protulit: ut mirum foret inter bellorum discrimina quæ contra Sarmatas parabantur, aliquem mortali-um hos mentis recessus habere potuisse, a quibus tam subtilia, tam præclara, velut quidam rivi a purissimo fonte profluerent. Meministis enim, et meminisse possumus, adfuisse tum multos nobiles scholasticos, et eruditos, inter quos nonnulli aderant episcopi, sapientia præclari et eloquentia insignes. Eorum tamen vidimus neminem, qui earum quæstionum ullam digne explicuerit, quod quædam nimis ab usu remotæ, nec dubitationem ante habuerint, et quædam sæpe numero ventilatæ dissolvi non potuerint. Vestra quoque divina providentia ignorantiam sacro palatio indignam judicans, ea, quæ de *Rationali et ratione uti* diverso modo a diversis objectabantur, me discutere imperavit. Quod quidem tunc et languor corporis et graviora distulerunt negotia: nunc secunda valetudine reddita, inter rei publicæ ac privatæ curas in hoc ipso itinere Italico positus, comesque individuus, quoad vita superfuerit, in omni obsequio futurus, quæ de hac quæstione concepimus breviter describo, ne sacrum palatium torpuisse putet Italia, et ne se solam jactet Græcia in imperiali philosophia, et Romana potentia (15). Nostrum, nostrum est Romanum imperium. Dant vires ferax frugum Italia, et ferax militum Gallia et Germania, nec Scythicæ nobis desunt fortissima regna. Noster es Cæsar, Romanorum imperator et Auguste, qui summo Græcorum sanguine ortus, Græcos imperio superas, Romanis hæreditario jure imperas utrosque ingenio et eloquio prævenis. Dicemus ergo in præsentia tanti judicis, primum quædam scholasticorum præludia, vel potius sophistica: tunc philosophorum in his inventa persequemur; deinde finem propositæ quæstionis multiplex et spinosa complebit dialectica.

I. Quæritur, inquit, quid sit, quod ait Porphyrius differentiam velut ad cognatam sibi differentiam prædicari, ut *Ratione uti ad Rationale*; cum ma-

jora de minoribus semper prædicentur; minora de majoribus nunquam; ut *animal*, quoniam majus est equo, et homo est, prædicatur, de quo et homo est: quomodo ergo *Ratione uti* prædicatur de *Rationali*, cum majus esse videatur *Rationale* quam *Ratione uti*? Omne enim, quod ratione utitur rationale est; sed *Rationale*, inquit, potestatis est sine actu: *Ratione uti*, potestatis cum actu. Plus vero est potestatis cum actu quam sola potestas. Jure, inquit, ergo prædicatur *Ratione uti de Rationali*, tanquam majus de minori.

II. Ad hoc respondetur: Quomodo quæ a generalissimis ad specialissima recta linea descendunt, vel subalterna genera, vel per differentias, sive sint ea in substantiis, sive in accidentibus collocata, talia sunt; ut inferiora universaliter prolata, superiorum omnium nomina, definitionesque ut sensibile, cum sit differentia posita sub animato corpore, universaliter prolata, suscipit nomen, et definitionem superiorum: omne enim sensibile et animatum corpus, et substantia est, et omnis virtus, et habitus, et qualitas. Quod si eodem modo *Rationale* sub *Ratione uti* positum sit; quomodo universaliter prolatum suscipiet nomen sui prædicati idem *Rationale*? Non enim omne quod *Rationale* est, *Ratione uti* putatur. Ergo si *Rationale* tantum potestatis est, et *Ratione uti* potestatis et actus, prædicabitur *Ratione uti de Rationali*. Et rursus, si *Rationale* universaliter prolatum non suscipit nomen supra dicti, id est *Ratione uti*, non prædicabitur *Ratione uti de Rationali*: eruntque duo contraria: prædicari et non prædicari, in eodem sub-jecto; quod fieri non potest.

III. Constituamus item, inquit, alias differentias secundum accidens, prædiceturque accidentaliter differentia velut ad cognatam sibi accidentalem differentiam, ut ambulare ad ambulabile. Hoc autem secundum fiat accidentis naturam; ut quoniam in individuis primum accidentia considerantur, post in speciebus et generibus. Dicamus Ciceronem ambulare, quoniam ambulabilis est: et rursus, quia Cicero homo est, et ambulat, et ambulabilis est, dicatur et homo ambulare, et ambulabilis. Et item *animal*, cum ambulet, ambulabile est. In quibus videndum est, inquit, ne forte ratio causæ et effecti vitalibus esse videatur. Ut enim causa effectum præcedere dicitur. ut est: quia vidit, amavit; sic potestas actum omni necessitate præcedit. Et quia hæc præcedentia non solum priora, sed etiam interempta

(15) In margine hanc glossam codex exhibet ad hæc verba: *Italia fertilis in ferendis est frugibus, Gallia et Germania nobilis in nutriendis militibus. Ne-*

sciunt Itali quid sapiunt Galli. Itali, denarios accumulunt, Galli sapientiam corradunt. Quæ sine ullius injuria hic notata sint.

interimunt secum posteriora, necesse est, potestate ablata, actum quoque auferri. Si enim Cicero non est ambulabilis, id est, si ambulare non potest, omnino non ambulat, id est, non actum ambulandi exercet, quem sine potestate non est intelligere. Quod si *Ratione uti* actus cum potestate est, *Rationale* autem sola potestas, sublata sola potestate, quæ natura prior est, actus cum potestate esse non potest. Non igitur, quod natura posterius est, de eo prædicabitur, quod natura prius est. Est autem natura prius potestas, posterius actus: non igitur secundum potestatem et actum prædicabitur *Ratione uti de Rationali*.

IV. Sed merito, inquit, suæ dignitatis, seu excellentia vel potentia numerosius est *Ratione uti*, quam *Rationale*. At natura generum, specierum, vel differentiarum non suscipit: homo enim et asinus æque sub animali sunt, et Deus atque homo æqualiter participant Rationali differentia. Non igitur, inquit, secundum dignitatem, vel potentiam, vel excellentiam prædicatur *Ratione uti de Rationali*.

V. His propositionibus, sive objectionibus multa ex adverso posse objici video. Quapropter sophistica, id est, cavillatoria colluctatione remota, quædam de natura potestatis et actus explicanda sunt, et in qua eorum specie *Rationale* et *Ratione uti* versentur: de natura quoque prioris, utrum prædicationibus conveniat; et nonnulla de prædicationum natura et ordine, et, quasi quodam filo ad id, de quo quæstio est, id est ad prædicationem, quæ est de *Ratione uti* ad *Rationale*, disputatio deducatur.

VI. Hoc autem majorum traditione, potissimumque Aristotelis fieri judico, quibusdam verbis ac sententiis ejus ad hanc rem pertinentibus breviter et dilucide interpretatis. *Quædam*, inquit, *potestates æquivocæ sunt*. Bene ait: *quædam*: quia non omnis potestas æquivoca est: quæ enim ex se species profundit [cod., profunda], non æquivoca, sed univoca est. Ea autem potestas est æquivoca, quæ prædicatur de actu, et de ea potestate quæ potest pervenire ad actum. Nullam enim diffinitionem recipiet, quæ utrique sit communis; sed eam, quæ in actu est, et nomen et diffinitionem suis speciebus donat, de qua ista ait Aristoteles: *Manifestum est ex his, quæ dicta sunt, quoniam quod ex necessitate est, secundum actum est. Quare, si priora sempiterna, et quæ actu sunt, potestate priora sunt*. Et hæc quidem sine potestate actu sunt, ut primæ substantiæ. Alia vero sunt actu cum possibilitate, quæ natura priora sunt, tempore vero posteriora. Alia vero nunquam sunt actu, sed potestate sola. *Quæ necessaria sunt*, inquit, *in actu sunt*, eo scilicet, quem relinquere nequeunt, ut cælum et sol proprium motum. Item quæ necessaria sunt, sempiterna sunt, et quæ sempiterna sunt, priora sunt his potestatibus quæ in actum nondum venerunt. Ergo actus, qui semper est, prior est eo actu qui nondum est. Actus enim, qui semper est, ex potestate non venit; quia quando res illa fuit, ab ejus substantia non defuit. In rebus

itaque necessariis, in quibus actus sempiternus est, ipsas quoque res sempiternas esse necesse est, ut in cælo et sole intelligitur, quæ non solum sempiterna, sed divina et immortalia philosophi putaverunt.

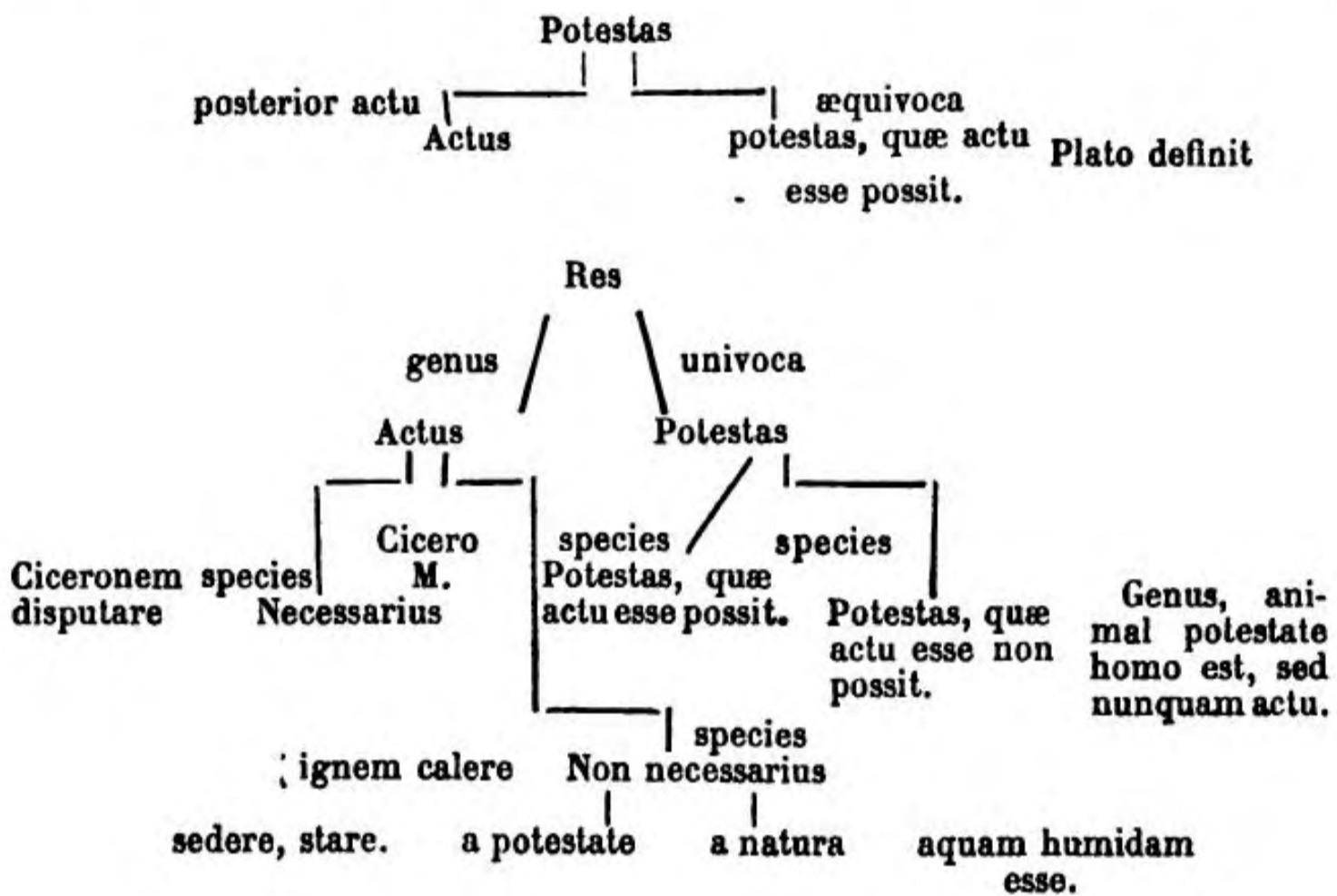
VII. Sunt non necessariis item actus quorum species duplex est. Alia enim eorum ex potestate ad actum venerunt; alia substantiam sui cum ipso actu sortita sunt: sed quæ ex potestate ad actum venerunt, hujusmodi sunt, ut quando Cicero sedet, antequam sederet, potuit sedere; neque enim sedisset, si potestatem sedendi ante non habuisset. Sedet ergo Cicero, id est, sedendi actum exercet; quia actus ex potestate venit. Alter vero actus, qui a potestate non venit, sed cum re subsistente semper subsistit, hujusmodi est: ut quando ignis calet, antequam ipse ignis esset, nulla calendi potestas præcessit; sed quod ejus substantia fuit, calere non destitit, id est, actum calendi non deseruit, quod sibi cum supernis et cœlestibus substantiis commune est. Distat vero quod illa superna in necessaria specie sunt, eorumque substantia, cum sit incorruptibilis, non solum actum nunquam deseruerunt, sed etiam ipsa non perimuntur. Ignis vero, cum sit in specie non necessaria, actum quidem, quousque subsistit, non deserit; sed quia in necessaria specie non est, actum simul cum substantia perdit. Quæ enim necessaria semper ex necessitate sunt, nec unquam non esse possunt. Ignis vero ex necessitate quidem non est, sed actum calendi ex necessitate habet, quousque est. Recte ergo dictum est ab Aristotele: *Quoniam quod ex necessitate est, secundum actum est*. Secundum necessitatem quippe omnia superna, quæ sunt et quæ subsistunt, nunquam interimenda suumque actum nunquam relictura. *Quare*, inquit, *si priora sempiterna, et quæ actu sunt, potestate priora sunt*. Ex natura rerum veritatem colligit propositionum. Quia enim omne quod est aut simplex, aut compositum, manifestum est prius esse simplicia quam composita. In divinis autem et supernis nihil compositum est, sed sunt omnia simplicia. Alioquin omne compositum necesse est ut in ea resolvatur unde compositum est. Non resolvuntur autem divinæ cœlestesque substantiæ, rerumque omnium elementa, quia simplicia sunt et incomposita. Quæ autem ex primis conjuncta sunt elementis, in eadem rursus resolvuntur. Priora sunt igitur sempiterna, quæ aliorum omnium principium sunt his quæ sempiterna non sunt. Sed quæ sempiterna sunt, sine actu non sunt, nec fuere: prior est igitur actus potestate.

VIII. Rursus Aristoteles autem velut genus constare volens ex natura rerum præjacentium, partitione facta, differentias ac species ejus determinat. Et hæc quidem sine potestate actu sunt, ut primæ substantiæ. Alia vero sunt actu cum potestate, quæ natura priora sunt, tempore vero posteriora. *Rerum*, inquit, *alia sunt actu sine potestate; alia actu cum potestate*, et actu sine quidem potestate, ut primæ

substantiæ. Quæ ideo primæ dicuntur, quia rerum A principia sint. Sine potestate autem ea scilicet, quod utrumlibet potest. Cælum enim et sol non possunt non moveri, et ignis non calere, et aqua non humida esse. Illa vero, quæ actu sunt cum potestate, ex motu animi descendunt, ut cum sedeo, motu animi ad hunc actum accessi, quem actum potestas sedendi præcessit: non enim sedissem, nisi prius mihi sedendi potestas fuisset. Et cum hæc potestas tempore præcedat actum, actus tamen cum potestate ab Aristotele prius esse dicitur quam sola potestas; quæ actu, inquit, sunt cum potestate, natura priora sunt, tempore vero posteriora Hoc ideo fit: quia potestas, cum sit initium actus, imperfectum quoddam est; perfecta autem imperfectis priora sunt, et quæ a generositate suæ naturæ præcellunt, B et quia ut bonitas, ut virtus æqualia sunt. Est autem

prius æquale quam inæquale: omnis enim inæqualitas ab æqualitate descendit. Ergo actus, in quo potestas consummata et perfecta est, prius est quam potestas, quæ ante actum curta et est imperfecta: quæ quamvis tempore præcesserit, natura tamen velut minus habens a perfecto defluxit.

IX. Alia vero, inquit, nunquam sunt actu, sed potestate solum. Numerus namque potestate infinitus est; sed cum dixeris quemlibet, actu finitus est. Et de tempore eadem ratio est. Tempus enim potestate infinitum est: sed cum dixeris diem, mensem, annum, vel aliud quodlibet, actu finitum est. Facienda est igitur horum omnium descriptio, ut et figura, oculis subjecta, melius prædicta clarescant. In hac prima descriptione nihil aliud quam actus et potestatis æquivocatio demonstratur: solo enim nomine participant

X. Et de potestate quidem manifestum est, quia C potestas dicitur: actus vero ideo potestas nominatur, quia quod est, esse potest. Altera vero descriptio divisionem generis continet. Est enim actus genus. Hujus species sunt duæ: necessaria, et non necessaria. Et de necessario quidem dictum est quod in supernis substantiis, semperque in sua integritate manentibus inveniatur. Non necessarium vero duas ex se species fundit: altera, quæ a potestate ad actum pervenerit; altera, quæ non a potestate, sed a subsistendi, natura in actu proruperit. Si vero eam speciem, quæ nunquam est actu, sed sola potestate, in superiori formula concludere velimus, ut ita partiamur licebit: rerum alia sunt actu; alia potestate, actum significantes eum qui loco generis positus est. Potestatem vero rursum dividamus in eam quæ actu esse possit; et in eam quæ nunquam actu esse possit. Bis ita positus, quæ-

rendum est quænam sit potestas *Rationalis* differentię: utrum ea, quæ nunquam in actum venire possit, an ea, quæ in actum venire contingat; quive actus cum potestate, qui in altera differentia, quæ est: *Ratione uti*, proponitur? Isne quem potestas præcedat, an is quem potestas comitetur? Longe enim alia est ratio potestatis sequentis actum, et alia præcedentis; tantumque hæ potestates proprietate suæ naturæ disjunctæ sunt, ut ubi fuerit una non possit esse altera. Ergo est in rebus mutabilibus potestas, quæ vocatur utrumlibet præcedens et subsequens, ut quando Cicero ambulat, antequam ambularet, potuit ambulare et non ambulare: et quia ambulat, consequitur eum ambulare posse, sed non ex necessitate; potest enim et non ambulare. In rebus vero supernis et simplicibus rerum elementis nulla potestas reperitur quæ possit utrumlibet, nec ea quæ præcedit actum. Inest autem eorum actui

potestas immobilis et fixa, ac per hoc necessaria, **A** quæ unum possit et non utrumlibet. Quia enim sol movetur, eum moveri posse manifestum est, et non moveri non posse necesse est. Et quia diversis rerum generibus, id est mutabilibus et immutabilibus, diversas potestates attribuimus, quærendum est ubi differentiæ *Rationalis*, et *Rationale uti* collocari valeant?

XI. Video autem *Rationalem* differentiam in sempiternis ac necessariis esse, et quorum substantia nunquam esse desinat. Substantiales quoque differentiæ, itemque species, et genera semper sunt. Alia sunt quidem rerum formæ, vet, ut ita dixerim, formæ formarum; alia sunt actus; alia sunt quædam potestates. Est igitur *Rationale*, dum est in intelligibilibus, sub necessaria specie actus, ubi non est ea **B** potestas quæ possit utrumlibet, sed ea quæ sit fixa, immobilis et necessaria. Sed quia hæc intelligibilia, dum se corruptibilibus applicant, tactu corporum variantur, transeunt hæc omnia rursus ad eam potestatem quæ possit pervenire ad actum: aliter enim *Rationale*, vel, ut universalius dicam us, aliter genera et species, differentiæ, propria et accidentia in intellectibilibus, aliter in naturalibus. In intellectibilibus quoque rerum formæ sunt; in intelligibilibus alia sunt quidem passiones; alia sunt actus. Nam quoniam in anima versantur, dum intelliguntur animæ passiones sunt; quia omnis intellectus animæ est passio. Dum vero accurato perfectoque studio ad scientiam veniunt, actus animæ sunt; **C** quia omnis scientia animæ actus est. *Rationale* ergo aliter in sempiterna specie hominis consideratur, sive in intellectibilibus sive intelligibilibus, aliter in naturalibus. Ibi formæ, vel actus sempiterni sunt; hic potestas quæ ad actum pervenire possit, ut, quoniam Cicero homo est, homo vero rationalis dicitur, Cicero rationalis, quod ratione uti possit, id est, eum actum exercere, quia venit a potestate quæ est ad utrumlibet; potest enim Cicero uti ratione, et potest non uti. Ergo quia *Rationalis* differentia substantialiter inest Cicero, vel homini, ratione autem uti accidentaliter, merito *Ratione uti* dicitur prædicari de *Rationali*, tanquam accidens de subjecto: quod enim adest, et abest præter subjecti corruptionem, accidens est. *Ratione* **D** autem *uti* ab homine, vel Platone, et de *Rationalibus* sine subject. corruptione abesse videmus: accidens igitur est *Ratione uti*. Amplius: *Ratione uti* facere est; qui enim ratione utitur, aliquid agit, id est, quemdam actum ratiocinandi exercet. *Facere* autem unum ex generalissimis generibus accidentium est: igitur *Uti ratione* accidens est.

XII. Sed quod *Rationali* accidat, ita colligitur: quod *Rationale* est, *Ratione uti* potest; quod autem *Ratione uti* potest, ratione utitur: ergo *Ratione uti Rationali* accidit, prædicaturque *Ratione uti* de *Rationali* velut ad cognatam sibi differentiam. Utenim *rationali* differentia a cæteris animalibus, quæ *rationalia* non sunt, distamus, ita eo quia ratione uti-

mur, a cæteris, quæ uti non possunt, differimus. Item homo semper rationalis est, non autem semper utitur ratione. Non est igitur ratione uti substantialis differentia.

XIII. Sed forte quæritur quid sit hoc ipsum: *Uti ratione*, et quia hæc differentia sit cognata differentie *rationali*? Quid est, inquit Boetius, *uti ratione*, nisi *uti judicatione*? *Omne enim commune nobis est cum cæteris animantibus; sola ratione disjungimur.* Quod si sola quoque judicatione inter nos et cætera animalia est distantia, cur dubitemus *Ratione uti* hoc esse, quod est *uti judicatione*? Quod si quis ex rebus tollat, rationem hominis sustulerit: hominis ratione sublata, nec ipsa quoque humanitas permanebit. Si igitur secundum Boetium *ratione uti* a cæteris animalibus differimus, sicut differentia *rationali*, juste *Ratione uti* ad *Rationale* velut ad cognatam sibi differentiam prædicatur, et velut accidens de subjecto, sine quo esse non possit. Si enim tollas subjectum, id est *rationale*, nemo erit qui *utatur ratione*. Quod si accidens tollas, id est *Uti ratione*, non idcirco subjectum, id est *Rationale*, sustulisti. Potest enim homo esse qui etiam dormiens *Rationale est*, sed non *utitur ratione*.

XIV. Sed qui prædicatur, inquit, terminus, major, vel æquus debet esse subjecto: ut vero minor sit, esse non potest. Videtur autem *Ratione uti* minus esse *Rationali*: *rationale* namque totam speciem hominis, vel Dei comprehendit: *Ratione* autem *uti* non omnes, sed eos tantum qui *rationis* actum exercent. Quoniam ergo minus de majori prædicabitur, locus hic admonet ut de *natura* prædicationis pauca dicatur. Potest enim videri non nullis hæc dubietas in aliis prædicationibus, ut cum dicimus: *homo philosophus est*: *homo* subjectus terminus est; *philosophus* prædicatus, nec videtur posse æquari. Prædicatur terminus de subjecto, sed multo minor est. Non enim omnes homines philosophi sunt. Sed hoc modo vis prædicationis non recte accipitur; fit enim prædicatio vel substantiæ de substantia, ut: *homo animal est*; aut accidentis de accidenti, ut: *dialectica scientia est*; aut accidentis de substantia, ut: *homo albus est*. Item accidens cum semper sit in subjecto, subjectum autem sit semper universale, aut particulare, accidens quoque secundum subjecti naturam aut erit universale, aut particulare, ut *scientia*: cum sit universale accidens (de multis enim prædicatur), cum est in Platone, particularis est et individua, sicut ipse Plato; cum autem proponitur esse in homine, in re scilicet universali, intelligitur et ipsa universalis, ut: *homo sciens est*. Et rursus, quoniam accidentia principaliter in individuis considerantur, id est in primis substantiis; idcirco enim ipsa individua primæ substantiæ dicuntur, sive quod ipsorum accidentium susceptiva sunt, sive quia prima ad notitiam veniunt. Ergo erit eorum intellectus in secundis substantiis secundum naturam primarum substantiarum, ut: quoniam calvities in Socrate est,

dicetur Socrates calvus; et quia Socrates homo est, et animal, et substantia, dicetur quoque Socrates et homo calvus, et animal calvum, et substantia calva.

XV. Nec putet me aliquis hoc velle significare, ut minorum prædicatio redundet ad majora; cum majora semper de minoribus prædicentur, minora de majoribus nunquam. Aliud est, generalia de specialibus prædicare; itemque specialia de individuis sive in prædicamento substantiæ, sive in accidentium prædicamentis secundum uniuscujusque naturam; longeque aliud, naturam accidentium ad substantiæ referre proprietatem. Ibi quoque consideratio est, quæ substantia, de qua substantia, et quod accidens, de quo accidenti prædicetur, hoc quomodo se habeat accidens ad substantiam, et in qua primum reperiatur, ut de Socratis calvitie hic dictum est. Neque enim quia Socrates, cum sit calvus, itemque cum sit homo, est Socrates homo calvus, ideo omnis homo calvus est, quod ex propositionum aliæ sunt universales, ut: *omnis homo animal est*; aliæ particulares, ut: *quidam homo animal est*; aliæ indefinitæ, ut: *homo animal est*. Si ergo universalitas per se ipsam in propositionum terminis valeret, determinationes universale determinantes additæ non fuissent. Cum enim universale sit *homo*, determinatione apposita exprimitur utrum universaliter, an particulariter in propositione prolatum sit. Determinationes autem sunt: *omnis, nullus et quidam*. Cum ergo universale sit *homo*, nulla determinatione adhibita, cum de eo dixeris: *homo philosophus est*, nulla necessitas cogit intelligi omnem hominem philosophum esse. Cum enim Socrates philosophus sit, idemque sit homo, verum erit, cum dixeris: *homo philosophus est*. Ergo indefinitæ propositiones quæ universale subjectum habent, vim continent particularium propositionum. Cum enim dico: *homo philosophus est*, tale est ac si proponam: *quidam homo philosophus est*. Et quoniam *Rationalis* differentia, cum de ea *Ratione uti* prædicatur, universale subjectum sit, erit de ea indefinita propositio, vim particularis continens, ea, quæ dicuntur: *quia rationale est, ratione utitur*: quia propositio talis est ac si dicatur: *quoddam rationale ratione utitur*. Qui enim dicit: *omne quod rationale est, ratione utitur*, rem universalem universaliter enuntiavit, et est affirmatio falsa, cujus negatio, id est, *nullum rationale ratione utitur*, similiter falsa reperitur.

XVI. Amplius: in his quæ substantialiter prædicantur secundum universalem affirmationem et negationem, altera eorum semper vera est, altera falsa; ut, si affirmatio vera sit, negatio inveniatur falsa; et si affirmatio falsa, negatio inveniatur vera, ut: *omnis homo animal est, nullus homo animal est*; *omnis homo lapis est, nullus homo lapis est*. Si autem secundum accidens prædicatio universaliter fiat, utrasque simul falsas inveniri necesse est, ut: *omnis homo philosophus est, nullus homo philosophus*

est. Ergo *Ratione uti*, quoniam universaliter prædicatum de *Rationali*, utrasque enuntiationes, id est affirmationem, et negationem falsas efficit, non substantialiter, sed accidentaliter prædicabitur de *Rationali*. Falsus est enim, qui dicit: *omne quod rationale est ratione utitur*; cum is qui dormit rationalis sit, et ratione non utatur. Et rursus, quia *nullum rationale ratione utitur*, cum multi ratione utantur: ergo *Ratione uti* prædicabitur de *Rationali* non substantialiter, sed accidentaliter, et tanquam differentia accidentaliter de substantiali differentia. Sicut enim rationabilitas a cæteris nos separat animalibus, quæ rationabilia non sunt: ita etiam *Ratione uti* nos differre facit ab iis animalibus, quæ ratione non utuntur. Prædicabitur quoque *Ratione uti* de *Rationali* secundum naturam indiffinitarum prædicationum, quæ continent particularium non secundum proprietatem determinationum, quæ subjecti terminis quantitatem demonstrant: neque subjectum *rationale* universaliter prolatum suscipiet nomen et diffinitionem prædicati, quod non fit, nisi in substantialibus prædicationibus. Substantiales autem prædicationes voco, quæ fiunt a generalissimis generibus usque ad specialissimas species, sive individua, sive in substantiis fiunt, sive in accidentibus, ut quando *animal rationale mortale* (hominis definitio est: *animal rationale, mortale*) de homine prædicabitur. Omnis enim diffinitio de ea re prædicatur, quam definit. Et cum dico: *Dialectica est bene disputandi scientia*, hanc diffinitionem de dialectica prædico, et est utraque prædicatio substantialis, sicut utraque diffinitio; omnis enim diffinitio a genere incipiens, perque differentias usque ad speciem, quæ definit, perveniens, substantialis est.

XVII. Et quoniam, ut arbitror, plane demonstratum est quomodo *Ratione uti* prædicetur de *Rationali*, non necessarium duxi eis respondere, qui tam insulsa prædicatione commenti sunt, quæ in natura prædicationum inveniri non possunt. Non enim quia actus, et potestas, et plus sunt, et plus quam sola potestas, ideo *Ratione uti*, in quo utrumque est, prædicabitur de *Rationali*, ut: *ambulat*, in quo est actus cum potestate, de ambulabili non dicitur, id est, de sola potestate; sed e contrario *non ambulat*, de ambulabili prædicetur; nec unus, quia duos præcedit, ideo de duobus prædicabitur, nec primæ substantiæ de secundis sed secundæ de primis prædicabuntur.

Descripsi Gerbertus etsi a gravitate sacerdotali remota, non tamen ab imperiali studio aliena, malique aliis displicere quam vobis non placere cum in hoc, tum in omnibus negotiis imperio vestro dignis. Legetis ergo hæc inter vestræ matheseos exercitia. An vero digna sacro palatio contulerim, nobilium respondebunt studia. Consulta non tacebit logica, nec jure culpari metuam, si id laboraverim effecisse, quod sacris auribus potuerit placuisse.

FINIS.